

مسجد بَرَاثَا؛ دیروز و امروز

چکیده

مسجد تاریخی بَرَاثَا که میان بغداد و کاظمین، بر سر راه نرائران عتبات عالیات قرار گرفته، محل نماز و عبادت بسیاری از پیامبران و اولیای الهی و امیرمؤمنان علیه السلام و مقبره شهیدان بسیاری بوده است. این مسجد حوادث بسیار مهمی را پشت سر گذاشته و دسرای فضایل فراوانی است که در این مقاله به برخی از آنها اشاره می‌شود. به تأخرگی ساختمان باشکوهی در کنار این مسجد در حال ساخت است که به مسجد ضمیمه خواهد شد. این مقاله همچنین به سخنان امامان معصوم درباره مسجد بَرَاثَا و سرگذشت این مسجد در طول تاریخ اشاره می‌کند؛ سپس پانزده فضیلت برای مسجد بَرَاثَا برمی‌شمرد.

واژگان کلیدی: مسجد بَرَاثَا، کاظمین، شهیدان، فضیلت

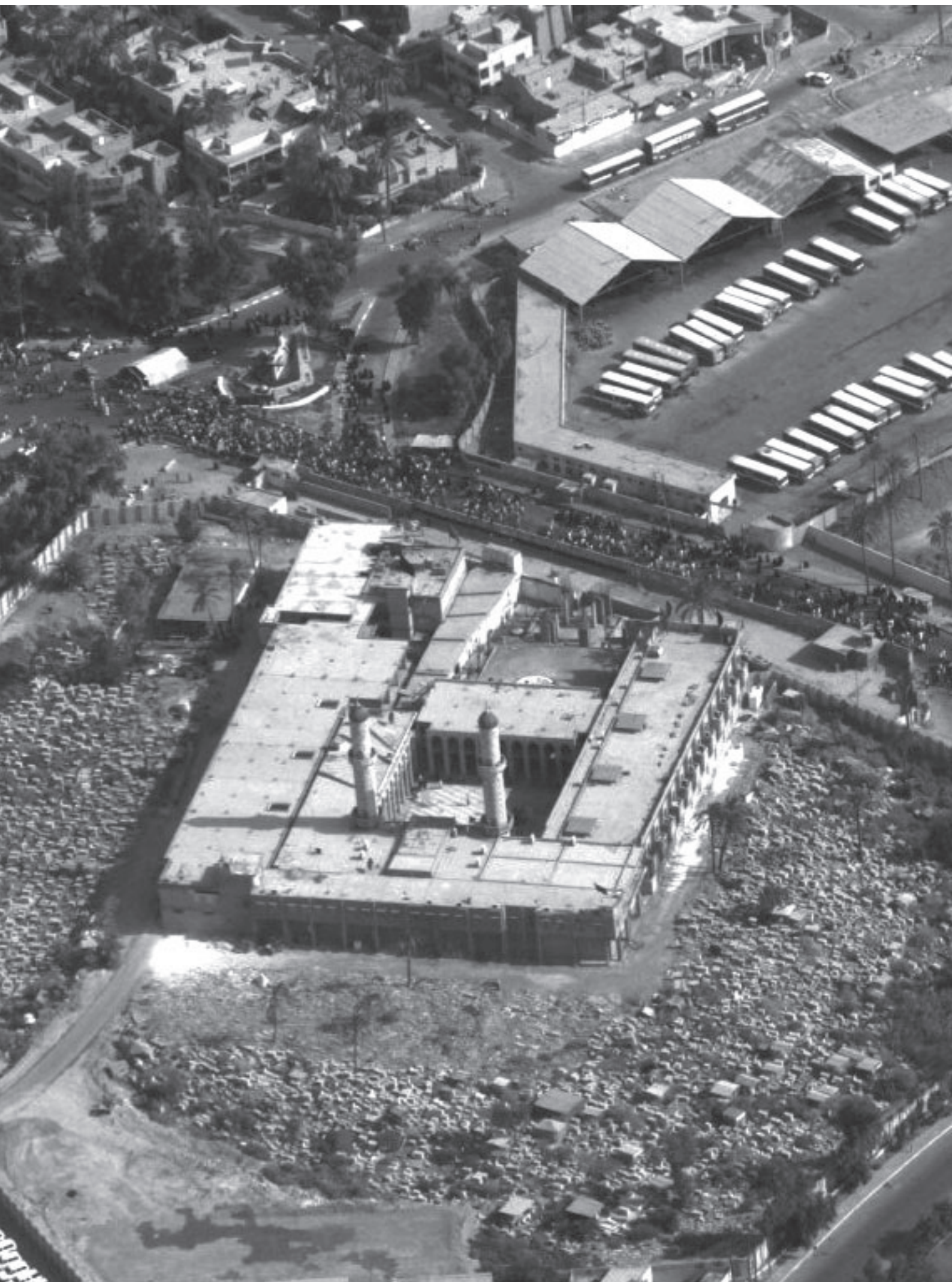
یکی از مساجد تاریخی و معروف و پرفضیلت که پیش از اسلام و پس از آن همواره آباد بوده و هست، مسجد مقدس برائا^۱ است. این مسجد میان بغداد و کاظمین بر سر راه زوآر عتبات عالیات قرار گرفته و سزاوار است که زائران به آن مسجد رفته و در آنجا نماز گزارند؛ زیرا سرزمین برائا و مسجد آن، مکانی بسیار مقدس است و محل نماز و عبادت بسیاری از انبیاء و اولیای الهی و امیرالمؤمنین علیه السلام و مقبره شهدا بسیاری بوده است و حوادث بسیار مهمی در این مکان رخ داده که در این مقاله به برخی از آنها می پردازیم.

برائا در احادیث

۱. امام صادق علیه السلام به ابی الحسن حذا فرمود:

«در طرف شما مقبره‌ای وجود دارد که به آن برائا می گویند و از آنجا صدوبیست هزار شهید محشور می شود که همانند شهدای جنگ بدر هستند».^۲

۲. سلیمان اعمش از جابر بن عبدالله انصاری و او از انس بن مالک نقل کرده که گفت: چون امیرالمؤمنین علیه السلام از جنگ با خوارج بازگشت، در برائا فرود آمد و در آنجا راهبی در دیر خود بود. راهب چون آن لشکر را دید، از دیر خود فرود آمد و پرسید: رئیس این لشکر کیست؟ گفتند: امیرالمؤمنین علی علیه السلام است و از جنگ اهل نهروان بازگشته است. پس به خدمت حضرت شتافت و با ادب ایستاد و گفت: «السلام علیک یا امیرالمؤمنین حقاً حقاً». حضرت فرمود: از کجا می دانی که من امیرالمؤمنین هستم به حقیقت و درستی؟ گفت: چنین خبر داده‌اند ما را رهبانان و دانایان ما. حضرت آن راهب را به نام خطاب کرده، فرمود: «ای

حباب! راهب با شگفتی پرسید: نام مرا از کجا می‌دانید؟ فرمود: رسول خدا ﷺ مرا چنین خبر داده. حباب گفت: دست دراز کن تا با تو بیعت کنم. پس من شهادت می‌دهم به وحدانیت خدا، و به رسالت محمد ﷺ و شهادت می‌دهم که تو علی بن ابی طالب و وصی آن حضرتی. فرمود: در کجا سکونت داری؟ گفت: در این دیر مقیم هستم. فرمود: بعد از این، این جا مباش؛ لکن در این جا مسجدی بنا کن و آن را به نام بنا کننده‌اش بنام. سپس از راهب پرسید: از کجا آب می‌خوری؟ گفت: از دجله. فرمود: چرا در این جا چشمه یا چاهی حفر نمی‌کنی؟ گفت: یا امیرالمؤمنین هر چاهی که کندیم، آبش شور بود. حضرت جایی را نشان داد و فرمود: این جا چاهی بکن. چون کردند، سنگی بزرگ ظاهر شد که نتوانستند بیرون بیاورند؛ پس آن حضرت سنگ را از جا کند و از زیر آن چشمه آبی ظاهر شد از عسل شیرین تر و گوارا تر. پس فرمود: «ای حباب! از این چشمه آب بخور. زود باشد که در کنار مسجد تو شهری بنا شود که جباران در آن بسیار باشند و بلا و فتنه در آن بسیار و بزرگ باشد».^۳ پس مردی به نام براتا این مسجد را بنا کرد؛ از این رو «مسجد براتا» نام گرفت.

۳. ابو حمید بن قیس گوید: از امام سجاده علیه السلام شنیدم که می‌فرمود: از پدرم ابو جعفر امام باقر علیه السلام شنیدم که می‌فرمود:

زمانی که امیرالمؤمنین علیه السلام از جنگ خوارج بازمی‌گشت، به منطقه «زوراء»^۴ رسید؛ پس به مردم فرمود: «این جا زوراء است؛ از این سرزمین عبور کنید و دور شوید؛ زیرا فرو رفتن زمین به آن نزدیک تر است از فرو رفتن میخ در میان سبوس.» سپس به سرزمین دیگری رسید و پرسید: این جا کجاست؟ گفته شد: سرزمین «نجر» است. امام فرمود: این جا شوره‌زار است؛ به طرف راست حرکت کنید و از این جا دور شوید. هنگامی که به طرف راست حرکت کردند، به راهبی برخوردند که در صومعه خود بود. امام خطاب به آن راهب فرمود: آیا این جا فرود آییم؟ راهب گفت: با لشکر خود این جا فرود نیایید. فرمود: چرا؟ راهب گفت: چون در این سرزمین فرود نمی‌آید جز پیامبر یا وصی پیامبر با لشکرش که در راه خدا جهاد می‌کند و ما در کتاب‌های خود چنین خوانده‌ایم. امیرالمؤمنین علیه السلام به او فرمود: من وصی سرور انبیاء و سرور اوصیاء هستم. راهب گفت: پس تو همان مرد پیشانی سفید و نورانی قریش و وصی محمد صلی الله علیه و آله هستی؟ امام فرمود: من همان شخص هستم.

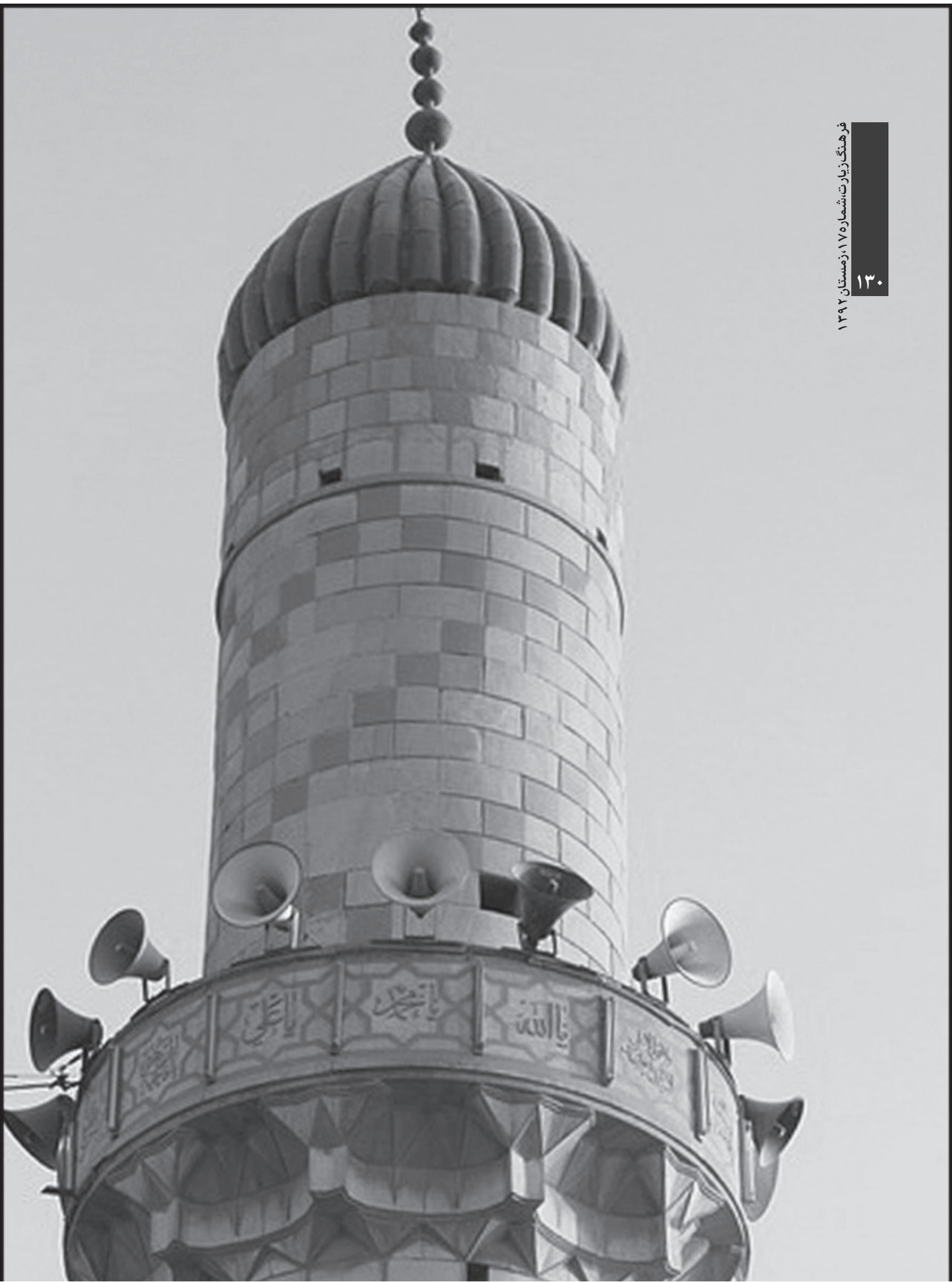
پس راهب از صومعه خود به سوی امام علیه السلام آمد و عرض کرد: دین اسلام را به من عرضه کن؛ زیرا من وصف تو را در انجیل دیدم که تو در سرزمین برائا فرود می آیی؛ همان جایی که خانه مریم و سرزمین حضرت عیسی علیه السلام است. پس حضرت فرمود: بایست و به ما چیزی خبر مده (زیرا ما بهتر از تو به امور آگاهیم). سپس امام به جایی آمد و فرمود: خاک ها را کنار بزنید و خود حضرت با پا خاک ها را کنار زد؛ پس در این هنگام چشمه ای با آب فراوان جوشید و فرمود: این چشمه حضرت مریم است که برای آن حضرت جوشید و فوران کرد. سپس فرمود: هفت ذراع بعد از آن را بشکافید. چون شکافتند سنگ سفیدی نمایان شد. امام علیه السلام فرمود: حضرت مریم علیه السلام حضرت عیسی علیه السلام را این جا از دوش خود گرفت و بر روی این سنگ گذاشت و در همین جا نماز خواند. سپس حضرت امیر آن سنگ را نصب کرد و به سوی آن نماز خواند و چهار روز تمام در آن جا ماند و نماز خواند و حرم و اهل خود را در جایی که دور از آن جا بود و صدا به آن جا نمی رسید، فرود آورده بود. سپس فرمود: «این جا سرزمین برائا و این جا خانه حضرت مریم علیه السلام است و این جا مکان مقدسی است که انبیای الهی در آن نماز خوانده اند».

◆ امام باقر علیه السلام فرمود: «ما بر این باوری م که حضرت ابراهیم علیه السلام پیش از حضرت عیسی علیه السلام در این مکان (برائا) نماز خوانده است».

◆ برائا سرزمینی است که صدوبیست هزار شهید از آن جا محشور خواهند شد که مقام و منزلت آنان پیش خدا همانند شهدای جنگ بدر است.

امام باقر علیه السلام فرمود: «ما بر این باوریم که حضرت ابراهیم علیه السلام پیش از حضرت عیسی علیه السلام در این مکان (برائا) نماز خوانده است».^۵

مرحوم محدث قمی رحمته الله پس از نقل روایات مربوط به

این مسجد می گوید:

وبالجمله از مجموع این اخبار چند فضیلت برای این مسجد شریف معلوم می شود که اگر هر کدام از آنها در هر مسجدی باشد، سزاوار است که انسان بار سفر بریندد و منازلی طی کند و به فیض نماز و دعای در آن مستفیض و متبرک شود:

اول: مقرر نمودن حق تعالی، که در آن زمین فرود نیاید رئیسی با لشکرش، جز پیغمبر یا وصی او.

دوم: خانه حضرت مریم علیها السلام است.

سوم: سرزمین زادگاه حضرت عیسی علیه السلام است.

چهارم: بودن چشمه ای در آن جا که برای مریم علیها السلام ظاهر شده است.

پنجم: ظاهر کردن حضرت امیر علیه السلام آن چشمه را به اعجاز خود.

ششم: بودن سنگ سفید متبرکی که مریم حضرت عیسی را بر آن گذاشت.

هفتم: بردن حضرت آن سنگ را از آن جا به اعجاز و نماز کردن به سوی آن.

هشتم: نماز خواندن حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام و دو نوبه او حضرت مجتبی و سیدالشهداء علیه السلام در آن جا.

نهم: چهار روز توقف حضرت در آن جا به جهت شرافت مکان و مقدس بودن زمین آن.

دهم: نماز کردن پیغمبران خصوصاً حضرت خلیل الرحمن علیه السلام در آن جا.

یازدهم: بودن قبر پیغمبری در آن جا [احتمالاً یوشع].

دوازدهم: وقوع معجزه برگشتن آفتاب برای حضرت امیر علیه السلام در آن جا.^۷

♦
براثا پیش از بنای بغداد، قریه ای بوده که گمان مردم آن است که حضرت علی علیه السلام زمانی که به جنگ نهر روان رفته بود، به آن جا گذر کرد و در مسجد جامع براثا نماز خواند و به حمای که در آن روستا بود وارد شد. براثا منسوب به ابوشعیب براثی عابد است، و او اول کسی است که در براثا در کوخی ساکن شد و آن جا عبادت خدا می کرد.

♦
ظاهراً بازسازی براثا برای فرونشاندن اعتراض شیعیان و به قصد تبدیلی تدریجی آن به مسجدی رسمی و دولتی و بیرون آوردن آن از انحصار شیعیان صورت گرفت. از این رو به دستور خلیفه، احمد بن فضل هاشمی به امامت جمعه براثا برگزیده شد و در نخستین نماز جمعه که پس از بازسازی در ۱۲ جمادی الاولی ۳۲۹ برگزار شد.

نویسنده علاوه بر این موارد، طبق روایت امام صادق علیه السلام - که در ابتدای مقاله نقل شد - می‌فرماید: سیزدهمین فضیلت این است که برائا سرزمینی است که صدویست هزار شهید از آن جا محشور خواهند شد که مقام و منزلت آنان پیش خدا همانند شهدای جنگ بدر است. فضیلت چهاردهم این است که این سرزمین قدمت زیادی دارد و از زمان حضرت ابراهیم علیه السلام، محلی مقدّس بوده که ایشان هم در آن جا نماز خوانده است. پانزدهم این که پس از اسلام همواره این مسجد و سرزمین محل عبادت شیعیان ناب بوده و در دوران‌هایی هم شیعیان این منطقه تحت تعقیب و آزار ستمگران بودند، ولی مقاومت کردند.

برائا در طول تاریخ

۱. حموی (۵۷۴ - ۶۲۶ هـ) گوید:

برائا محله‌ای بود در طرف بغداد، در قبله کرخ و جنوب باب محوّل، و برای آن مسجد جامعی بود که شیعیان در آن نماز می‌خواندند و خراب شده ... و گفته که قبل از زمان راضی بالله خلیفه عباسی، شیعیان در آن مسجد جمع می‌گشتند و سبّ صحابه می‌نمودند. راضی بالله امر کرد ناگهانی در آن مسجد ریختند و هر که را یافتند بگرفتند و حبس نمودند و مسجد را خراب کرد و بازمین هموار نمود. شیعیان این خبر را به امیرالأمراء بغداد (بحکم ماکانی) رسانیدند. بحکم حکم کرد به اعاده بنا و وسعت و محکم کردن آن و اسم راضی را در صدر آن نوشت و همواره آن مسجد آباد و محل برگزاری نماز بود تا سال ۴۵۰ هـ و پس از آن تا حال (یعنی حدود سال ۶۰۰) و برائا پیش از بنای بغداد، قریه‌ای بوده که گمان مردم آن است که حضرت علی علیه السلام زمانی که به جنگ نهر روان رفته بود، به آن جا گذر کرد و در مسجد جامع برائا نماز خواند و به حمّامی که در آن روستا بود وارد شد. برائا منسوب به ابوشعب برائی عابد است، و او اول کسی است که در برائا در کوخی^۸ ساکن شد و آن جا عبادت خدا می‌کرد.^۹

۲. خطیب بغدادی می‌نویسد:

در موضع معروف به برائا مسجدی بود که در آن مردمی منسوب به تشیع برای نماز و دعا تجمع می‌کردند. خیر به مقتدر بالله خلیفه عباسی بردند که راضی‌ها در این مسجد جهت سبّ صحابه تجمع می‌کنند و قصد خروج از طاعت خلیفه

دارند. وی دستور داد در روز جمعه شیعیانی که وقت نماز به مسجد آمده بودند دستگیر و زندانی طویل‌المدت به آنها بدهند و مسجد هم خراب شد و با خاک یکسان گردید و تا سال ۳۲۸ همچنان خراب بود تا تجدید بنا شد.^{۱۰}

۳. عبدالحسین شهیدی صالحی به نقل از منابع معتبر

می‌نویسد:

ظاهراً بازسازی برائثا برای فرو نشانیدن اعتراض شیعیان و به قصد تبدیل تدریجی آن به مسجدی رسمی و دولتی و بیرون آوردن آن از انحصار شیعیان صورت گرفت. از این رو به دستور خلیفه، احمد بن فضل هاشمی به امامت جمعه برائثا برگزیده شد و در نخستین نماز جمعه که پس از بازسازی در ۱۲ جمادی الاولی ۳۲۹ برگزار شد، بسیاری از مردم بغداد به همراه صاحب شرطه شرکت کردند

... در پی تسلط سلاطین شیعی آل بویه بر بغداد، جامع برائثا اهمیت دوچندان یافت؛ چنان که در ۳۴۹ به دنبال بروز فتنه در بغداد و تعطیل

شدن نماز جمعه در آن شهر، در برائثا نماز جمعه بدون وقفه و در آرامش اقامه می‌شد ... شیعیان در روزگار تسلط امرا و خلفای سنی مذهب نیز هیچ‌گاه از مسجد برائثا چشم‌پوشیدند. به نوشته ابن اثیر و ابن جوزی در سال ۴۲۰ خلیفه، خطیب شیعی مسجد را عزل و به جای او خطیبی سنی نصب کرد؛ اما با اعتراض مردم کار بالا گرفت و مدتی اقامه نماز در مسجد برائثا متوقف شد. سرانجام شیعیان به شفاعت سید مرتضی نقیب سادات توانستند موافقت خلیفه را برای بازگشت امام جماعت سابق جلب کردند.

◆
محلّه برائثا که پیش از توسعه کاظمی‌ن، در پنج کیلومتری این شهر قرار داشت، اکنون به سبب بنای شهرک العطفی فی‌ه در اطراف ای‌ن محلّه، به کاظمی‌ن متصل شده و در مغرب بزرگراه بغداد - کاظمی‌ن و در فاصله یک کیلومتری مغرب دجله و پل بزرگ آهنی آن واقع است.

درگیری‌ها و مجادلات مکرر مذهبی شیعی و سنی و طغیان رود دجله بارها موجب ویرانی مسجد برائا شد، تا این که از حدود ۴۵۰ به بعد این مسجد کاملاً متروک ماند... از بازسازی احتمالی مسجد در قرن نهم نیز گزارشی در دست نیست؛ اما در سال ۹۱۴ شاه اسماعیل صفوی پس از فتح بغداد، به بازسازی و آراستن مسجد برائا فرمان داد. از آن پس همواره شیعیان به زیارت آنجا می‌رفتند و بسیاری از علمای بزرگ شیعه در آن اعتکاف می‌کردند. در قرن سیزدهم به فرمان ناصرالدین شاه قاجار، پاره‌ای تعمیرات و تزئینات در مسجد صورت گرفت، اما بعدها قسمت‌هایی از آن در اثر طغیان دجله ویران شد.^{۱۱}

مسجد برائا؛ دیروز و امروز

۱. در دائرة المعارف تشیع درباره مسجد برائا چنین آمده است:

آوازه آن (برائا) از قبل از اسلام است و در عصر عباسی به اوج شهرت رسید و آن هنگامی بود که شیعیان در این مکان، مسجد عظیمی بنا نمودند و علی‌رغم این که این مسجد در خارج شهر بغداد بود، شأن و منزلتی عظیم داشت. منابع شیعی اتفاق کلمه دارند و بعضی از مصادر سنی هم حاکی از آن است که حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام هنگام بازگشت از جنگ نهروان در سال ۳۷ هجری در نزدیکی این مکان^{۱۲} غسل فرمودند؛ سپس نماز خواندند و از همان موقع، شیعیان این محل را مقدس شمرده و به زیارت این قریه می‌رفتند و در عصر عباسی مسجد عظیمی در این مکان مقدس بنا نمودند که تا عصر حاضر باقی است.^{۱۳}

۲. در دانشنامه جهان اسلام چنین آمده است:

محلّه برائا که پیش از توسعه کاظمین، در پنج کیلومتری این شهر قرار داشت، اکنون به سبب بنای شهرک العطفیه در اطراف این محلّه، به کاظمین متصل شده و در مغرب بزرگراه بغداد - کاظمین و در فاصله یک کیلومتری مغرب دجله و پل بزرگ آهنی آن واقع است. درب اصلی مسجد، با چند پله به صحن آن باز می‌شود. در ضلع شرقی صحن، ایوانی بزرگ قرار دارد که از آن، وارد

مسجد سر پوشیده و بزرگ برآثا می‌شوند. بر فراز قسمت شمالی و جنوبی ایوان دو گلدسته بزرگ کاشی کاری شده از دور جلب نظر می‌کند. مقام حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام در قبله مسجد واقع است.^{۱۴}

۳. نگارنده نیز پیش از سقوط صدام که توفیق زیارت عتبات عالیات نصیب شد، توفیق یافتم که به زیارت این مسجد مشرف شوم. اتفاقاً هنگام برگزاری نماز جماعت ظهر و عصر بود و نماز جماعت باشکوهی در آن جا برگزار شد که این جانب نیز شرکت کردم و مسجد هنگام نماز پر از جمعیت بود.

بنا بر گفته یکی از دوستان که پس از این جانب و اخیراً به آن مسجد مشرف شده، این مسجد در محله عطیفة الاولى در منطقه کرخ بغداد نزدیک جسر الحدید واقع شده است و پس از سقوط صدام هر هفته نماز جمعه باشکوهی در آن مسجد برگزار می‌شود^{۱۵}... اخیراً ساختمان مفصلی در کنار مسجد اصلی در حال ساخت است که متصل به مسجد خواهد شد.^{۱۶} امید است که با برقراری امنیت کامل در عراق، زائران توفیق زیارت این مکان مقدس را پیدا کنند.

پی‌نوشت‌ها

۱. نام برآثا (یا برآثا) از لغت آرامی «برثیا» به معنای «بیرون» گرفته شده است. مصطفی جواد و احمد سوسه، دلیل خارطة بغداد المفصل فی خطط بغداد قدیما و حدیثا، ص ۷۹.
۲. عن ابی الحسن الحداء قال: قال ابو عبد الله علیه السلام «انَّ اِلی جانبکم مقبرة یقال له برآثا، یحشر منها عشرون و مائة الف شهید کشهداء بدر». ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۳۳۰، ح ۶.
۳. سید بن طاووس، الیقین، ص ۴۲۱، باب ۱۵۷؛ محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۷، ح ۱۸. لازم به یادآوری است که حدیث در بحار الانوار طولانی است و خبرهای غیبی بسیاری در آن بیان شده که از بیان آنها خودداری شد و شاید منظور از جبارانی که در آخر حدیث اشاره شده، صدام جنایتکار و تروریست‌های مزدور امروز باشند. هدیه الزائرین و بهجة النظرین، ص ۶۲ از مرحوم حاج شیخ عباس قمی که در ترجمه حدیث از این کتاب استفاده شد و مرحوم صدوق و شیخ طوسی هم این حدیث را به طور مختصر نقل کرده‌اند. ر.ک: من لایحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۲۰، ح ۷۰۰ و تهذیب الاحکام، ج ۳، ص ۲۶۴، ح ۷۴۷.

۴. «زوراء» همان بغداد است.
۵. امالی طوسی، ص ۳۱۰، ح ۴۲؛ شیخ عباس قمی، هدیه الزائرین و بهجة الناظرین، ص ۶۲.
۶. طبق بعضی از روایات که مرحوم محدث زاده و مرحوم علامه مجلسی در بحار الانوار و دیگران نقل کرده اند، در برائا یا نزدیک آن جا به طور معجزه آسایی آفتاب پس از غروب، برای خواندن نماز عصر امیرالمؤمنین علیه السلام به آسمان بازگشت. برای اطلاع بیشتر ر.ک: هدیه الزائرین، ص ۶۶؛ بحار الانوار، ج ۴۱، ص ۱۷۸ و پاورقی مفاتیح الجنان مستند، ص ۱۰۴۶.
۷. هدیه الزائرین و بهجة الناظرین، ص ۶۴؛ مفاتیح الجنان مستند، ص ۱۰۴۶.
۸. خانه ای که از نی ساخته می شود.
۹. یاقوت حموی، معجم البلدان، ص ۳۶۲.
۱۰. خطیب بغدادی، تاریخ بغداد، ج ۱، ص ۱۰۹. جعفر الخلیلی می نویسد که عامل دستگیری شیعیان و خراب کردن مسجد، مقتدر بالله بود، نه راضی بالله و حموی اشتباه کرده است. موسوعة العتبات المقدسة، ج ۹، ص ۲۰.
۱۱. دانشنامه جهان اسلام، ج ۲، ص ۵۵۹.
۱۲. اشاره به همان حمامی است که حموی گفته بود و امام علی علیه السلام به حمامی که در آن روستا بود وارد شد؛ یعنی در آن حمام غسل کرد.
۱۳. دائرة المعارف تشیع، ج ۳، ص ۱۵۷.
۱۴. دانشنامه جهان اسلام، ج ۲، ص ۵۵۹.
۱۵. سید احمد علوی، عراق از دیدگاه سیاحان و جهانگردان، ص ۳۶۶.
۱۶. عکسی از مسجد قدیم و بنای جدید در کتاب عراق وجود دارد.